

Yossi Klein Halevi *A zsidók bolygója**

1

Az apám egy üregben élt. Az üreg négy láb mély, hat láb hosszú és nyolc láb széles volt – csak guggolni vagy feküdni lehetett benne.

Két ember osztozott az apámmal az üregen. Amíg világos volt, sakkoztak. A figurák, durván kifaragott kéregből készültek, megkülönböztető jelekkel látták el őket; a táblát a földre rajzolták föl. Éjszaka a három férfi kibújt az üregből, és gyűjtögetni indult: levelet szedtek dohányzáshoz, tobozt, rágcáslni, vizet szereztek a közeli forrásból. Néha egy Muresán nevű keresztény öregember, az erdőkerülő nyers krumplit vitt nekik.

Amikor a nácik megszállták Erdélyt, és Nagy-Károlynak, apám szülővárosának zsidóit marhavagyonokba terelték, ő nem ment velük. Inkább az erdőbe menekült, ásott egy gödröt, és a háború végéig abban élt. Ez 1944-ben történt, huszonöt éves korában. A háború után, visszatérve városába egy zsidótlanított világot talált, és emigrált Amerikába. Az anyámat, aki még fiatal lányként, közvetlenül a háború előtt hagyta el Erdélyt, egy brooklyni zöldségesboltban ismerte meg. 1952-ben házasodtak össze. Egy évvel később születtem meg én.

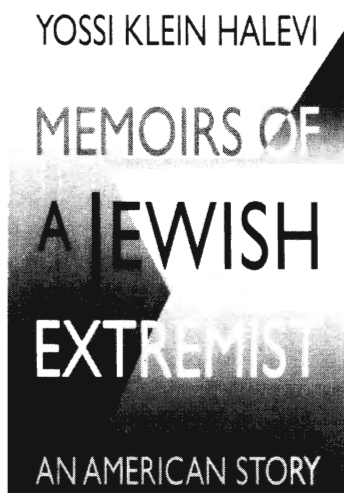
– Mesélj valamit – mondtam apámnak lefekvés előtt.

– Emlékszel, Yossele, hogy temetkeztünk el a bunkerban? A sírunknak neveztem.

„Emlékszel”: az én emlékezetem az övének a meghosszabbítása volt. A történetek áthatottak, mielőtt megértettem volna őket. Kiindulópontommá váltak, az is volt a céljuk, hogy az ő tudásával nőjek föl, s megtanuljak benne lélegezni.

A történetek pusztán a lényeges részletekből álltak. Megszűntek az évszakok, és eltűntek a hely-

* Yossi Klein Halevi *Memoirs of a Jewish Extremist* című könyvének I. fejezete (Little, Brown).

színek. Apám nem volt mesemondó, és nem nosztalgizált. Tanár volt, minden részletet a tanulságáért tartott fontosnak. Az elalvás előtti pillanatokban, amikor megsimogatta az arcomat, és a háborúról beszélt, az első lecke az volt, hogy a valósággal szembesülni nemhogy nem ártalmas, hanem egyenesen védelmet jelent.

Az üreg tanulsága szerint kizárólag az individualisták élnek túl. Amikor a nácik jöttek, Nagy-Károly zsidói megnyugtatták egymást afelől, hogy a menekülés csak rontaná a helyzetet. Szóval, mondta az apám, ne hallgass arra, amit az „emberek” mondanak. Az „embe-

rek” bolondok, áldozatok. Amikor balra mennek, te menj jobbra, amikor a marhavagyonokba mennek, te menj az erdőbe!

Az életünk legártatlanabb részletei is a túlélés féltelmes leckéiként szolgáltak. Például a Függetlenség Leckéje. A szüleimnek volt egy cukorkanagykereskedésük, egy hatalmas, félig üres raktár, az állandó lehetőségek tárháza. Apám, noha gyakran eladósodott, és fenyegették a hitelezők, nem volt hajlandó sem az üzletet bezárni, sem más számára dolgozni, de még társulni sem akart senkivel. Semmi sem ér fel a függetlenséggel, mondta komoran – mintegy figyelmeztetésül a „jövőre nézve”. Ugyanezen okból törekedett arra, hogy inkább nagyban kereskedjék, semmint egy kis boltot vezessen. A nagykereskedés függetlenséget jelentett: ahelyett, hogy egy üzletben várná a vevőket, tervezhetett, manőverezhetett, portyázhatott a városon kívül. A kis bolt függőség, passzivitás, és a passzivitás vezetett a marhavagyonokhoz.

Aztán volt a Harmonikalecke. A háború után, az amerikai vízumra várva, apám Kubában élt. Mivel a menekültek nem találtak munkát, napokig csak mangót evett, amit a fákról szedett. Egyszer a szobaasszonya, egy idősebb nő, aki állandó étvágytalan-

ságban szenvedett, meghívta vacsorára. Apám jólnevelten étkezett, bár farkaséhes volt, s az asszony ennek látványával akarta fokozni étvágyát. Mikor ez sikerült neki, apám visszatért a mangó-fákhoz. A barátai közül senki sem táplálkozott jobban – kivéve a harmonikásokat, akik gazdag havannai zsidók rendezvényein fizetségképpen szabadon megtömhették a hasukat.

Így hatéves koromban harmonikaleckéket kaptam, a „jövőre nézve”. Nem várták el tőlem, hogy virtuózzá váljak, beérték azzal, ha megbízható előadó leszek. Hiszen milyen játéktudás kellett a havannai hadasszához? Én azonban még csak megbízható sem voltam. A karom alig érte át az irdatlan dobozt; úgy tetszett, hullámzó bordái felfalnak engem.

De az apám nem tágított. Kölcsönt vett föl, hogy fizetni tudja az órákat, s számukat heti kettőre emelte. Amikor velem egyidős volt, mesélte, a szülei vettek neki egy hegedűt, ám a fiúk cigánynak csúfolták, és abbahagyta a játékot. Ha folytatta volna, ő is ehetett volna Kubában.

Igyekezett megtanítani bennünket a húgossal, Chanival arra, hogy viseljük el az éhséget, és érzük be a legkevesebbel is, ne vegyünk semmit adottnak, legkevésbé létezésünket. De mi kinevettük, amikor a papírszalvétát kettétépte, követett bennünket a házban, lekapcsolva utánunk a villanyt, és addig használta a teásfiltereket, amíg csak a víz hosszú áztatás után is színtelen nem maradt. A nevetésünk megrémítette, kételkedett abban, hogy az ő amerikai gyerekei valaha is „túlélők” lennének.

Az aszkézisleckék még sürgősebbé váltak az első, majdnem végzetes szívrohama után. Az orvosok szerint csoda, hogy életben maradt, de engem nem lepett meg. A holocaust Houdinije, az az ember, aki föltámadt sírjából, újra megmutatta. Különleges akaraterejét most a saját gyenge szíve elleni harchoz hívta segítségül. Olyan szigorú diétába kezdett, amit még a kardiológus is túlzónak talált.

Az aszkézis jelentette a túlélést. Noha apám tékozlón nagyvonalú volt bárkivel, aki a segítségét kérte, magára alig költött. Már az is luxus volt számára, hogy egy csésze kávéra beüljön valahova. Legnagyobb örömét abban lelte, hogy erős paprikát evett, hangosan csukolva, könnyekkel a szemében; élvezettel végzett kisebb operációkat magán, felizzított késsel vágva ki a benőtt körmöt. Még a trükkök is, melyekre megtanított, az aszketikus vakmerőség bemutatói voltak, például hogy ujját a

sábeszi gyertya lángjába tartotta. Olyan gyorsan mozgasd ide-oda az ujjad, mondta, hogy ne gondolkodhass közben a veszélyre és félelemre. Addig gyakoroltam, míg én is olyan jól csináltam, mint ő.

Ám akármilyen létfontosságúnak tűntek is ezek a leckék, valójában csak másodlagosak voltak apám legfőbb tanításához képest: illúzió nélkül kell nézni a világot. Biztos akart lenni abban, hogy megtanulom a Zsidó Száműzetés bölcsességét: a halahát, azaz a zsidó jogot, Esav sone l'Ya'akov, Ézsau, a gój gyűlöli Jákobot, a zsidót. A Gój. Nem pusztán egyik vagy másik csoport, vagy akár egy egész nemzet, hanem az egész nem zsidó világ. Minden ország becsukta kapuit Európa zsidói előtt. A föld felszínén minden olyan ellenséges volt, hogy apámnak nem maradt más menedéke, mint a mélyébe rejtőzni.

Egy szép napon a legbarátságosabb gójból is kiütközhet a náci. Még ha egy nő beleszeret egy zsidóba, hozzámegye feleségül, és egy darabig rendben megy is minden, ki tudhatja... Talán az első veszekedéskor. Akkor aztán: piszkos zsidó, mocskos zsidó. És azt kérdezed magadban: honnan, miért mindez?

Mégis, apámat magát egy gój mentette meg. Muresánnal, az erdőkerülővel megosztotta rejtekhelyének titkát, és Muresán nem árulta el. Habár sosem beszélt róla, nyilvánvalóan értette a lényegi tanításában rejlő alapvető ellentmondást. Ha Muresánról beszélt, hangja ellágyult, ritmikus, majdnem dallamos lett. „Volt egy paraszt, egy egyszerű ember, aki nem tudott olvasni, nem tudott írni, de nagyon jószívű volt.” A két zsidónak, akivel együtt bujkált az üregben, sosem említette a nevét, de – mintegy sugallva egy nevet, mely ellensúlyozza Ézsauét – abban biztos akart lenni, hogy „Muresánt” ismerem.

1940-ben, négy évvel a náci hatalomátvétel előtt a nácibarát magyar fasiszták elfoglalták Erdélyt. 1941-ben apámat besorozták a magyar hadseregbe. „Nem közönséges hadsereg volt az, hanem munkabrigád zsidó fiúk számára.” Az újoncok lapátot kaptak fegyver helyett, ruhaujjukra sárga csillagot tűztek.

Az egyik fasiszta tiszt megkedvelte apámat, talán méltóságteljes érintetlensége miatt: jóképű volt, karcsú, de izmos, roppant magabiztos, mély neve-

tése karizmatikus. Megbízta a tábori konyha ügyeinek intézésével: ezzel megmentette a rabszolgamunkától, s lehetővé tette, hogy élelmiszerhez jusson. „Ez a jó ember úgy bánt velem, mint a saját fiával.” Családi albumunkban még fényképet is őrzött a tisztról – mellén nagy vaskereszt, a magyar fasiszták jelképe –, melyet magával hozott az óceánon túlra, megőrizve mindvégig a háború utáni bolyongásai során. Én nehezményeztem, hogy a kép beférkőzött otthonunkba, és képtelen voltam megérteni apám háláját egy magyar náci gój iránt.

Akárcsak Muresán felbukkanása a történetekben, a tiszté sem pusztán zavaró: egyenesen értelmetlen volt. Ha létezhetett két kivétel a nem zsidó világ gyűlölködésének szabálya alól, akadhathat több is. S ha ez így volna, hogyan lehet elég körültekintő egy zsidó, hogy tudja megkülönböztetni az ellenséget a barától? Sokkal könnyebb volt kivételek nélkül élni. Muresán és a tiszt összezavart, igyekeztem megfélelmezni róluk.

Apám számára a zsidógyűlölet természetesnek számított. Történetei Nagy-Károlyról gyermekkorával kezdődtek, a keresztény fiúk gúnyolódásával – „Eredj Palesztinába!” –, és a háború utáni hazatéréssel végződtek, a nem zsidó szomszédok kelletlenül üdvözlésével: „Túlélted?”

Ám az ember nem keresi a természeti csapások értelmét, nem hibáztatja a vulkánt, amiért időről időre kitör, hanem megtanul ellene védekezni. Apám elbeszéléseiben a nem zsidók majdhogynem irrelevánsak voltak; névtelen, arctalan tömeg. Gyűlölködésük nem volt rendkívüli, a zsidó naivitás, az azonban igen. Apám haragja sem a gójok, hanem a zsidók ellen irányult.

Nem azzal vádolta őket, hogy „birkaként mentek a vágóhídra”. Egyszer, amikor megkérdeztem, miért nem vették fel a harcot a zsidók a nációkkal, kételkedő, prüszkölő nevetéssel válaszolt. „Harcolni? Hogyan? Pusztá kézzel?” A náci hatalomátvétel után a legnagyobb hőstett az volt, ha valakinek volt bátorsága elrejtőzni, és egy üregben keresni menedéket.

De miért nem készültek fel – tette fel a kérdést – előre a tragédiára? Hogy lehet, hogy az események meglepetésszerűen érték őket, és a magyar zsidóság 1944-ben ugyanolyan gyanútlan volt, mint a lengyel 1939-ben? És tette ezt öt év figyelmeztetése ellenére, miközben körülötte Európa zsidósága lángokban állt. Mégsem készítettek búvóhelyet,

építettek fegyverraktárakat, nem szerveztek illegális hajóutakat Izrael földjére.

Még csak meg sem próbálták ellenőrizni a határon túli eseményekről terjengő „híresztelések” valóság alapját. Apám találkozott egy lengyel rabbi-val, aki egy vagon széna közt menekült Magyarországra, és beszámolt neki a lengyelországi táborokról. Apám továbbadta a hallottakat más zsidóknak. Némelyikük sajnálkozott a hiszékenységen, mások a zsidó morál gyöngítéséért átkozták; senki nem hitt neki. Ehelyett azzal biztatták, hogy a XX. században a zsidókat már nem szokás máglyára küldeni, és mint magyar állampolgárok biztos számíthatnak kormányuk védelmére. Kétségbeesett optimisták: a reménykedéssel halálra ítélték magukat. Ez volt a következő életbevágó lecke: egy zsidónak mindig a legrosszabbra kell számítanania.

Apám érzelmes, majdhogynem szentimentális ember volt, olyan, aki könnyen és gyakran sír. Zokogott, amikor átadtuk a születésnap zsebkendőket, zokogott, amikor húgomat menyasszonyként képzelte el. Ám midőn Nagy-Károly zsidóiról beszélt – akik nagy részét, köztük a szüleiket deportálták és elgázósították –, a szeme száraz maradt. Mielőtt gyászolnánk, ítéletet kell mondanunk, leckét „a jövőre nézve”. Miért voltunk annyira tökéletes áldozatok? Soha gyilkosok nem dolgoztak módszerebben, mint a nációk, és soha áldozatok nem voltak olyan szervezetlenek, mint a zsidók. Apám történeteiben Nagy-Károly nem pusztán egy helység volt, hanem jelkép, az európai zsidóság kudarcának, minden végzetes illúziójának jelképe.

Nagy-Károly 18 ezres lakosságából 4 ezer volt zsidó. Apám apja, Klein József self-made milliomos volt, a nagy-károlyiak egyik legmódosabbika, a város zsidó közösségének elnöke, szőlők, borospincék és sörházak tulajdonosa. Az ő esete szolgált apám szemében a zsidó naivitás tökéletes példájául: vagyona hamis biztonságérzetet nyújtott számára.

Apám – szándékos, megvető mulasztás – sosem mesélt gyermekkorra fényűző otthonáról, neveltetése színhelyéről. A háború után visszatért a családi házba, és egy darabig egyedül élt benne. De semmit nem tartott meg a régi berendezésből, anyjának törött óráját és szülei portréját kivéve. Az utóbbit később egy fényképész kinagyította, kékre festette, és ott lógott bekeretezve szüleim hálószobájában: József, a tokás, bajuszos, rideg ember

és Hanna, arcán álmodozó mosollyal, halványkék parókában. Engem róluk neveztek el. Josef H., nevük összeolvadt az enyémben: ha nem születnének testvéreim, nagyszüleimnek akkor is állíttassék emlék.

Tiszteletükre évente egyszer meggyújtottuk a jáhrzeiti gyertyákat. A viasszal töltött poharak, a szentség zavaró beférkőzésekként e tisztátalan helyre, a fürdőszoba mosdójára kerültek. Azokon az esteken, amikor a gyertyák égtek, igyekeztem elkerülni a fürdőszobát, mert attól félttem, hogy a kék fényben lebegő alakokkal találkozom. Miután a viasz elolvadt, a poharakat ivásra használtuk.

Az emlékgyertyákat sávuot estéjén gyújtottuk meg, a Sinai-hegyen adott Tóra ünnepén: ekkortájt kellett a Nagy-Károlyból indított vonatoknak megérkezniük Auschwitzba. Feltételezésünk szerint a nagyszüleimet az érkezés után rögtön elgázosították, és holttestüket még aznap éjszaka elégették. Eltűntek, nyomtalanul, mintha sohasem éltek vagy haltak volna. Minden, ami utánuk maradt, illúziók tanulsága volt. Nehezményeztem, hogy róluk kaptam a nevem, mintha átok ült volna rajta. Próbáltam nem gondolni rájuk, és nem nagyszüleimnek, hanem apám szüleinek hívtam őket. Meghitt viszonyban lenni velük annyit jelentett volna, hogy megfertőződöm könnyű halálukkal.

„A szüleimet – nyugodjanak békében – meg lehetett volna menteni” – ismételte apám, nem fájdalommal, hanem haraggal. Izrael földje, noha brit uralom alatt állt, a háború előtt elérhető lett volna a zsidók számára, ám ők menekülés helyett inkább hittek abban, hogy a Száműzetés biztonságos.

A legszókimondóbb anticionisták egyike történetesen Nagy-Károly haszid rabbija, Reb Jaslis volt, aki később a szomszédos Szatmár városába költözött, és a Szatmári rebe néven vált híressé. Nagy ellenségeit, a cionistákat sábeszkor a nagy-károlyi zsinagóga bimájáról kárhoztatta. Azt állította, hogy a cionizmus az antiszemitizmusnál is borzasztóbb veszély, hiszen azzal, hogy eszeveszeten sürgeti a megváltást, kihívja Isten haragját. A zsidók száműzetése Izrael földjéről az Úr akarata volt, és ezt csak a Messiás változtathatja meg. Az ő eljöveteleig pedig arra vannak kárhoztatva, hogy szétszóratásban éljenek a többi nép között.

Egy napon kihirdették, hogy Tisbi Illés, a híres újságíró beszédet mond városunkban. Tisbi Illés

szenvedélyes hangú cikkekben arra buzdította a magyar zsidóságot, meneküljön Izraelbe, amíg nem késő. Valódi kiléte rejtély, neve írói álnév volt: Tesbitesbeli Illés, a próféta, aki majdan a Messiás eljövetele hírvilág adja. Így, amikor megérkezett a nagy-károlyi zsinagógába, az épület megtelt kíváncsi zsidókkal, köztük az ekkor még gyermekéveiben lévő apámmal.

Teljes volt a megdöbbenés: Tisbi Illésről kiderült, hogy nagy-károlyi fiú, Reb Jaslis, legkiválóbb haszid tanítványa. Számunkra itt nincs jövő – hirdette. Mindegy, mit teszünk, a gójok gyűlölni fognak bennünket. A vagyonunkért, a szegénységünkért; a kapitalistáinkért, a forradalmárainkért; Nagy-Károlyban törzsi szeparatizmusunkért, Budapesten erőszakos asszimilációpártiságunkért. Egy megoldás van csupán: a zsidókat ki kell vezetni a Száműzetésből, és hazatéríteni Izrael földjére.

Apám számára Tisbi Illés valóban a Messiás hírnöke volt, aki Erdély egy elhagyott szegletében bukkant föl, hogy megmentse a zsidóságot, melyet ellenségein kívül már mindenki elfelejtett. Felbuzdulásában csatlakozott a városban működő kicsiny B'nai Akiva csoporthoz. A B'nai Akiva cionista mozgalom volt, ortodox s egyszersmind szocialista, hűséges a zsidóság múltja és jövője, de megvető jelene iránt. Sábeszkor, zsinagóga után apám levetette fehér ingét, és a cionista úttörők halványkék-sárga toldást viselt, rajta a Tízparancsolattal meg egy sarlóval és búzakalásszal. Ebben az öltözékben úgy érezte, mintha máris Izrael földjén járna: körülötte kopár dombok, fehér sziklák, melyek távolról lefelé nyájnak látszanak.

Az utcán most már nemcsak a nem zsidók, hanem Reb Jaslis haszidjai is bántalmazták. Klein József szégyenkezett, és csak akkor beszélt a fiával, ha feltétlenül szükséges volt. Néhányan az idősebb B'nai Akiva-fiúk közül Izraelbe távoztak, apáik süvét ültek értük, mintha meghaltak volna. „Azok, maréknyian, akik akkoriban elmentek, még ma is élnek. És azok, akik süvét ültek értük? Ők a gázkamrába jutottak.” És mintha csak egy bírósághoz intézné szavait, így fejezte be: „Vádolom vezetőinket, az úgynevezett vezetőinket. Ahelyett, hogy figyelmeztettek volna, »mentsétek az életeteket«, visszatartottak bennünket, nem engedtek el Izraelbe. Tudod, hol van ma az a Tisbi Illés? Ő a jeruzsálemi Héber Egyetem egyik legnagyobb kabbalistája.”

És végezetül jött a vonat története. 1943 pészahján a zsinagógában közzétették, hogy egy „áttelepülő” szlovák zsidókat szállító vonat halad át Nagy-Károlyon. „Így hát mindenki, beleértve engem is, hazament, és összeszedett némi ételt s ruhaneműt. Az állomáson egy vonatot láttunk. Nem személyszállítót, hanem állatok tárolására alkalmas tehervonatot. Marhavagont.”

A kocsik kicsi, rácsos ablakain karok nyúltak ki, mintha a szerelvény végtagokat szállított volna. „Hova visznek benneteket?” – kiáltotta apám az egyik ablaknak. „Azt mondták, gyárakba” – jött a válasz belülről. Ám a vonaton voltak öregek és csecsemők is, vajon ők is a gyárakba mentek?

„Ekkor hazatértünk, és senki nem gondolt többé a vonatra, mintha sosem láttuk volna. Senki nem mondott tehilimet, nem könyörgött Istenhez, hogy segítse ezeket a »szegény embereket« – szegény emberek, így hívtuk őket. Senki a kisujját nem mozdította, hogy legalább magát mentse. A román határ csak néhány kilométerre volt, abba az irányba könnyűszerrel elmenekülhettünk volna. Így ment ez tovább, még egy éven át. A következő pészahkor a vonat értünk jött.”

Önzés, naivitás, belső megosztottság, anticionizmus: ezek a nagy-károlyi zsidóság bűnei. Ám apám csak addig vádolta őket, amíg módjukban állt volna magukat megmenteni, miután azonban az Auschwitzba tartó vonatra kerültek, kedosimmá, szent mártírokká váltak számára, akik együtt, egységben pusztultak el, tökéletes zsidó halált halva. Még anticionista apjának is megbocsátott. Valahányszor kiejtette a nevét, ha kárhoztatta is, sietve hozzátette: „nyugodjék békében!” Klein József, eltűnve a Hatmillió közt, felmagasztosult. A képbe beleillett, hogy az emlékezés gyertyáit apám szüleiért egy olyan ünnepkor gyújtottuk meg, mely az egész zsidó nép ünnepe volt: halálukban semmi személyeset nem éreztünk.

Mihelyt a történetben elérkeztünk odáig, hogy Nagy-Károly zsidóit megváltotta a halál, apám elbeszéléseiben fölbukkantak az igazi bűnösök. Az amerikai zsidók és főleg a vezetőik. ők tisztában voltak mindennel; miért nem láncolták magukat a Fehér Házhoz, miért nem ültek le Washington utcáin, miért nem vesztették eszüket fájdalomkban? „Mit tettek ezek a vezetők, az úgynevezett vezetők, ezek a senkik?” Táncoztak bár micvakor? Mit tettek! Ahelyett, hogy a Fehér Házban vendéges-

kedtek volna, míg nap nap után újabb ezrek égtek el.

Amint az amerikai zsidókra került a sor a történetben, apám hangja élessé, metszővé vált. Éreztem dühének tisztaságát, hangjának vibrálását. Az amerikai zsidók nem próbálták megmenteni Európában hátrahagyott rokonaikat, mert nem akarták egy hangos mentőkampánnyal magukra vonni a figyelmet, veszélyeztetve asszimilációjukat. A hatmillió amerikai a hatmillió európai zsidó halála árán maradt életben, mi meghaltunk, hogy ők bejuthassanak Long Islandre. „Mi”: persze hogy mi. Noha Amerikában születtem, én nem lettem amerikai zsidó, soha nem asszimilálódtam, sosem néztem volna tétlenül a zsidó szenvedéseket.

A holocaust – magyarázta apám – azért történetelt meg, mert a zsidó szolidaritás csődöt mondott. Ezért – mondta – dédelgesd a zsidóságot, a népek e legárvábbikát, hogy hatalmas, feltétlen szeretettel kárpótold minden gyűlöletért. A gójok gyűlölnék valakit, pusztán mert zsidó? Szeresd őt, pusztán mert zsidó. Nem szereted mint embert? Szeresd mint zsidót.

Apám túlélő barátainak nem volt más vágyuk, mint vigasztalódni, elűzni a megalázó emlékeket. Apámnak más célja volt: meg akarta menteni a zsidó népet. Nem pusztán személyes, hanem csoportos túlélésben gondolkodott, mintha együtt pusztulva a milliókkal, fizikai változáson mentünk volna keresztül, többé nem magányos lényként, hanem az egységes zsidóság részeként létezve. Nem meglepő, hogy a legmakacsabb nyelvtani hibája az angolban az volt, hogy összekeverte az egyes és többes számot.

A cukorüzlet sokszor csak ürügynek látszott, hogy terjeszthesse a zsidó túlélésről alkotott nézeteit. Vevőinél tett heti látogatásaikor hosszas fejtegetésekbe bocsátkozott a politikáról, azaz a legfrissebb zsidó hírekről, s csak a beszélgetés végén hozta szóba magát az árurendelést. Egyáltalán nem keltette utazó ügynök benyomását, inkább vándorprédikátornak hatott. Ügyfelei mint hírességet dédelgették ezt a finom embert, aki sildes sapkáját enyhén a szemébe húzta, összehajtogatott zsebkezdője pedig kikandikált a zakója mellényzsebéből; aki arra is figyelmeztette őket, ha az elszámolásnál az ő javára tévedtek, s aki lágy hangon beszélt, ha csak nem a zsidók végzetéről volt szó.

Arról álmodott, hogy zsidó vezető legyen, hatalmas tömegeknek szónokoljon, követelve, hogy a zsidók tanítsák meg gyermekeiknek a múlt tanul-

ságait. Ez persze lehetetlenségszámba ment: apám nem volt más, csak egy rossz angolsággal beszélő bevándorló.

Így hát bosszúját a holocaustért rajtam keresztül akarta kivitelezni. Történeteivel valójában engem akart vezérré, megmentővé, új Tesbi Illéssé nevelni. Úgy képzelte, én fogom megértetni a zsidókkal, hogyan lehetett egy egész népet egyszerűen kiirtani; beléjük sulykolni, legyenek mindig éberek, és váljanak annyira a túlélés megszállottjává, amennyire a gójok a mi megsemmisítésünk megszállottjai tudtak lenni; arra, gondoljanak mindig a jövőre, még nyugodt időszakokban, két holocaust között is; és mindenekfelett, segítsék egymást olyan hatalmassá kovácsolódni egységükben, amilyenek ellenfeleink voltak az övékben, egységben a világ ellen, a szeretet ölelésének erejével.

2

A Borough Park szélén laktunk. Brooklyn szigetünkön túl – melyet a családomhoz hasonló, főleg ortodox holocaust-túlélők népesítettek be – olaszok, Puerto Rico-iak, skandinávok éltek. Érdeklődést nem, csak félelmet váltottak ki belőlünk: mindegyiküket egyazon etnikumhoz, a zsidógyűlölőkhöz tartozónak láttuk. „Gojim”-nak neveztük őket, ez a héber szó eredetileg nemzeteket jelent, de mi az ellenséget értettük rajta. Megnevezésük udvariasabb módja a „nem zsidó” volt. Akként definiáltuk őket, ami nem voltak.

A körzet kelet-nyugati irányban, a 8-tól a 18., észak-déli irányban a 39-től a 60. utcáig terjedt. Ezek a – bár láthatatlan – határok sérthetetlenek voltak, a zsidó utcák egyszer csak véget értek, s azokon túl egy zsidó csak saját felelősségére merészkedhetett.

Mi az 51. utcában laktunk, a 17. és a 18. sugárút között. Ez zsidók lakta mellékutcák biztonságos gyűrűjét jelentette, ám a 18. sugárút, a keleti határ csak néhány háztömbnyire húzódott tőlünk. Amikor arra jártam, elkerülendő a sarki olasz pizzériát, átsiettem az út túloldalára, majd hogy ne kelljen elhaladnom a cukorzület előtt, újra átvágtam az úttesten. Zsíros hajú, bőrkabátos gójok ácsorogtak ott, az ember sohase tudhatta, mikor tépik le a jarmulkáját, s kezdik egymás közt frisbee-ként hajigálni. Biztos, ami biztos, feltérképeztem a bolto-

kat, amelyek menedékül szolgálhattak: a haszid borbély, ahol a fiúk fejét leborotválták, s csak bárányfültre emlékeztető pajeszt hagytak meg; a glatt kóser mézárós, ahol az állatot extra kóser módon vágták.

A Borough Park szimmetrikus volt, mintha megtervezték volna: csendes utcák, vörös tornácos, kétlakásos téglaházak, szürke, méltóságteljes apartman-épületek: minden második vagy harmadik sugárút bevásárló övezet volt. De ez a rendezettség megszűnt a határoknál. Egyszer csak betört ablakú gyárak nőttek ki a földből, grundok nagy összevisszaságban, vonatsínek – káosz. Határainkon túl már nem lehetett bízni többet az utcák józanságában.

Befelé forduló zsidó világban éltünk. Az éttermek, a pékségek kóserok voltak, a pizzériák knist és falafelt, a könyvesboltok csak judaizmust, a bútor-áruházak óriási Talmud-kötetekre tervezett könyvszekrényeket, a szerszámboltok előregyártott műanyag elemekből készült szukkotsátort és automatikusan ki-be kapcsoló, a sábeszi tilalom kijátszását szolgáló „sábesz villanyórakat” kínáltak. Bezárkóztunk, nem akartunk mást, mint hogy hagyjanak bennünket békén. Akár egy nukleáris háború túlélői, karanténban éltünk, csakhogy a karantén minket óvott az emberiségtől. Olyan tudás mérge járta át testünket, amit kívülálló nem érthetett meg, az izolációban tudtuk csak egymást újra ki-egyensúlyozottá ápolni. Ha lehetett volna, sánccal vesszük körül a Borough Parkot.

A Borough Park haszidjai nem olvastak világi lapokat, nem néztek tévét, nem akarták, hogy bármi is emlékeztesse őket arra, hogy a „világ” létezik. Mi modern ortodox család voltunk: a nem zsidó kultúra korlátozott mennyiségben behatolhatott otthonunkba. Anyám majdnem amerikai volt, azon kevesek egyike a Borough Parkban, aki nem tartozott a túlélők közé: olyan valóságot tárt fel előttem, melyet nem a náciok vagy áldozataik határoztak meg. Csatlakozott a Doktor Seuss könyvklubhoz, részletre megvette A világ könyveinek enciklopédiáját, és Chanit meg engem múzeumba vitt. Mivel Erdélyt még gyermekfejjel hagyta el, angolul akcentus nélkül beszélt: nem ropogtak az r-jei, nem keményedtek *v*-vé a *w*-i – beszéde gördülékeny volt.

Bizonyos távolságból néztük a világot. A televízió biztonságot jelentett, a gójok jöttek, mentek, pontosan meghatározott időközökben. Apám rajongott a westernért. Kevés dédelgetett gyerekkori emléke közt őrizte a nagy-károlyi színházban ve-

tített cowboy-filmeket, melyek végén a többi gyerekkel együtt énekelte angolul: Happy end! Különös nagy-károlyi anekdota ez, amelyben a haszidok nem bántották a cionistákat, a gójok a zsidókat. Egyedül a westernek és magányos, a jogtalanság felett diadalmaskodó hőseik maradtak meg apám emlékezetében a gyermekkor azon részeként, amely nem mint a holocaust előjátéka szerepelt.

Anyám és húgom a szappanoperákban talált menedéket. Donna Reed megnyugtatta őket, hogy a holocaust csak aberráció volt, s a világ valójában ártatlan és jó. Szüleim szobájában az ágyon fekve együtt tévéztek, olyan jól szórakoztak, hogy nevetükben lerúgták az ágytakarót.

Engem minden történelmi műsor érdekelt: az amerikai forradalom, Napóleon hódításai, a Rózsák háborúja. Íme egy világ, ahol az emberek rendes háborúikban halnak meg, a tragédia elviselhető dózisban éri őket, s ahol a szenvedést meg lehet gyászolni, nem pedig ellenállni neki vagy kompenzálni valamivel. És a tévében szerettem a gójokat is. Rokonszenvesnek, ismerősnek, emberinek látszottak, mint például Ricky Ricardo, a jóképű férj az *I Love Lucy*-ban, aki különönc akcentusa és kubai származása miatt apámra emlékeztetett.

Ám azon túl, hogy a tévében néztem őket, a gójok ugyanolyan idegennek tündek számomra, mint bármelyik haszid gyereknek. Természetesen nem voltak gój barátaim. A háztömbünkben egy olasz család lakott. Ha csak távolról megpillantottam őket, iparkodtam át az úton, hogy elkerüljem a kínos köszönést. Szüleim és az olaszok szívélyes viszonyban voltak, de persze sosem vendégeskedtek egymásnál. Azt kívántam, mihamarább költözzenek el, és ne szabotálják tovább zsidó érintetlenségünket.

Borough Park érdeklődése önmaga határáig terjedt, és a keresztény negyedek fölött átnyúlva ölelte föl az egyéb zsidó szigeteket; mintha a civilizált világ csak ezekből állna, és a maradékot ok nélküli erőszakra bármikor képes lények népesítenék be. „A világ” csak addig létezett, amíg a zsidósághoz köze volt. Ha olyan országról olvastam, amelyről korábban nem hallottam, tudnom kellett, hány zsidó lakja, s hogy az őket fenyegető veszély közvetlen-e vagy csak távoli. Az újságot átfutva nyomban kiszúrtam a zsidó, náci, antiszemita és hasonló szavakat, mintha csak világítottak volna a lapon.

A háborút megelőzően bármennyire rettegetek is a zsidók a gójoktól, a pusztulás bármilyen fantazmagóriáit keltették is bennük, a mi túlélő tudá-

sunkhoz képest mindez csak naivitás volt. A zsidóság és a világ sosem volt képes együtt létezni, legfeljebb biztos távolból szenvedhettük el egymást. Némely vallási szabály, úgy tűnt föl, nem az Istenhez való közeledésünket, hanem a gójoktól való távolságtartásunkat segítette elő: én ezt az elidegenítést magától értetődőnek tartottam.

Apám túlélő-leckéit jó, ha részben magamévá tettem: az ételt, a vécepapírt pazaroltam, sokszor felejtettem égve a villanyt, kudarcot vallottam a harmonikaórán is. Ám a fő tanítását alaposan a fejembe véstem: hogy idegennek érzem magam egy ellenséges világban, olyan nép tagjaként, mely csak formálisan az emberiség része, valójában különálló fajta.

Féltünk a gójoktól, s még érintkezni sem akartunk velük, de a gyűlöletünket befelé fordítottuk, a zsidó asszimilációpártiak, az árulók ellen, azon amerikai zsidók ellen, akik szégyelltek „túl” zsidónak lenni, akik nevettek az olyan vicceken, melyek poénja egy jiddis szó pusztá elhangzása volt, akik azt az identitást, melyért mi mártíromságot szenvedtünk, vaudeville-é torzították.

Apám beszélt arról, miképp igyekeztek asszimilálódni egyes zsidók a holocaust előtti Európában, a budapestiek magyarnak, a berliniek németnek képzelve magukat. „Emancipáltak” mondták magukat, mintha a zsidók valaha is megszabadulhatnának a történelem súlyától. Más zsidók kommunisták próbáltak lenni, nem egyes nemzeteknek, hanem az „emberiségnek”, e nem létező közösségnek polgáraiként. Ők a gójokkal többet törődtek, mondta apám, mint saját népükkel. Megvetése egyszerű logikán nyugodott: a háború alatt a zsidó származás a zsidó lét központi, kizárólagos ténye lett. Ezért annak, akit megölhettek zsidósága miatt, egyszerűen kötelessége volt zsidóként élni. E felismerésben nem volt öröm, de sajnálkozás sem. Zsidó származásunkat megtagadni olyan, mintha nemünket tagadnánk meg. Az ember vagy elfogadja a sors akaratát, vagy öngyilkos lesz, s az asszimilációnak is pontosan ez utóbbi az értelme.

S ha a beolvadás lehetséges is, önbecsülésük azt diktálja a zsidóknak, hogy nemet mondjanak rá. Mikor apám Salkról, Freudról vagy Einsteinról beszélt, nem a zsidó értelmiséggel kérkedett, hanem vádiratot készített: mindazért, amit mi „a világért” – ezért az idegen entitásért – tettünk, a „világ” Auschwitzal és Treblinkával fizetett. Most már kész volna elfogadni bennünket? Most már túl késő.

PETŐ MÁRK FORDÍTÁSA